

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.1>*Л. О. Гаманюк**orcid.org/0000-0002-7945-670X**молодший науковий співробітник**науково-дослідного відділу наукового центру**Військової академії (м. Одеса)*

ЕКОЛОГІЧНІ ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ПРАВІ ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. В Європі протягом останніх десятирічь значно погіршився стан довкілля та загострилась проблема боротьби з його забрудненням. Пріоритетність екологічної політики, як складова суспільного розвитку, визнана урядами країн Європейського Союзу на законодавчому рівні. Одним з найважливіших завдань, що стоять перед урядами країн Європейського Союзу – захист довкілля та впровадження дієвої екологічної політики. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну надало ще більше актуальності до питання юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері в українському праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання є предметом дослідження у працях вітчизняних вчених, серед яких О. Беспалова [1], А. Гетьман [2], С. Греца [3], Т. Заворотченко [4], В. Кравченко [9], О. Панченко [14], Т. Проскура [14] та інші.

Однак, в умовах останніх подій є очевидним, що визнання і закріплення у законодавстві юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері будь-якої правової державної системи становлять одну з актуальних, пріоритетних і найважливіших проблем.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах сьогодення, серед пріоритетів інтересів особливо виділяється забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження життя та відновлення навколишнього природного середовища. Охорона довкілля, як загальна система життєзабезпечення людини є однією з першорядних задач щодо збереження генофонду населення та його розвитку. Тому юридичні обов'язки громадян – це встановлені та гарантовані державою можливості при використанні природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Юридичним обов'язком громадян в екологічній сфері є встановлена в законодавстві міра

належної, суспільно необхідної поведінки, яка спирається на можливість державного примусу [2, с. 84]. А також, є одним зі способів забезпечення екологічних прав, умовою їхньої реальності й ефективності, сферою необхідності і підпорядкування. Особливу групу становлять юридичні обов'язки громадян в екологічній сфері, які характерні при введенні режиму надзвичайного стану, при оголошенні місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Перші екологічні документи впорядковували використання прикордонних природних об'єктів. Так, у 1909 р. була укладена угода між Канадою та США щодо прикордонних водних об'єктів, якою передбачалося зобов'язання не забруднювати воду даних об'єктів. В основі формування системи екологічних обов'язків громадян лежать корінні, доленосні, загальнолюдські природні обов'язки людини, викладені у «Загальній декларації прав людини», яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у Парижі 10 грудня 1948 року.

Друга половина ХХ століття ознаменувалась розвитком норм міжнародного та національного права, що регулюють обов'язки громадян в екологічній сфері. Історично дані обов'язки спочатку віднайшли своє відображення у міжнародних документах. У даний час налічується близько 500 міжнародних угод з різних аспектів охорони навколишнього середовища. Найважливішими джерелами міжнародного екологічного права є Конвенція про заборону військового чи іншого ворожого впливу на природне середовище 1977 року, а також Конвенція про захист озонового шару 1985 року, Конвенція про охорону мігруючих видів диких тварин 1979 року, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, 1973 року, Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року [1, с. 84].

З 1995 року Україна є членом Ради Європи – однієї з найвпливовіших організацій, в діяльно-

сті яких питання охорони навколишнього середовища займають важливе місце. Вхідження України до європейських політичних і економічних структур є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України на сучасному етапі. Програма міжнародного співробітництва з ЄС у галузі охорони довкілля передбачає гармонізацію національного законодавства із законодавством ЄС і, зокрема, підходів до створення системи національних екологічних стандартів, впровадження екологічно чистих технологій, ресурсо- та енергозаощадження, гармонізацію системи аналітичних вимірів і оцінку стану навколишнього середовища.

Міжнародне співробітництво у галузі охорони навколишнього природного середовища посідає одне з важливих місць у зовнішньо політичному курсі України. Так, таке співробітництво в галузі ядерної та радіаційної безпеки здійснюється Україною з МАГАТЕ і Європейським Союзом у рамках програми TACIS, а також на двосторонній основі – з США, ФРН, Канадою, Швецією та Японією [14].

Підписаний Меморандум про співробітництво урядів України та Канади з питань зміни клімату. Однією з цілей програми співробітництва є збереження навколишнього середовища [10], а також Протокол про співробітництво з питань зміни клімату з Нідерландами почав впровадження трьох спільних проектів [6]. У даній Міжнародній угоді йде мова про обмеження викидів в атмосферу парникових газів. Головною метою угоди є: стабілізування рівню концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему планети.

Україна є членом провідних міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана із вирішенням глобальних чи регіональних проблем, охорони довкілля (ЮНЕП, ЮНЕСКО, ВООЗ тощо) та бере активну участь у діяльності Європейської Економічної Комісії, насамперед, її Комітету з екологічної політики.

О. Беспалова зазначає, що основним лейтмотивом екологічних політик країн Європейського Союзу є озеленення економіки та масштабне використання відновлювальних джерел енергії. Авторкою акцентовано увагу на нагальній потребі у проведенні загальнодержавної політики екологічної просвіти громадян України, починаючи зі шкільного віку [1, с. 147]. Зазначимо, що з офіційним набуттям Україною у червні 2022 року статусу кандидата на членство Європейського Союзу, актуалізувалося і питання адаптації вітчизняного законодавства до права ЄС.

Україна як член ООН є суверенною стороною багатьох міжнародних природоохоронних угод і разом з іншими країнами світу продовжує

активно працювати над завданнями щодо врятування нашої планети від екологічного лиха. Для України провідним завданням є створення матеріального достатку, який відповідав би її значному природно-ресурсному і соціально-економічному потенціалу. Але це вимагає передусім призупинення деградаційних процесів у природі і суспільстві. Важливе суто українське завдання – проведення дійових заходів реабілітації навколишнього техногенно зміненого середовища. На нагальній потребі у проведенні загальнодержавної політики екологічної просвіти громадян України, починають зі шкільного віку [4, с. 7]

Основними обов'язками людини і громадянина, на думку В. Кравченка, є закріплені в Конституції України вимоги, які пред'являються кожній людині й громадянину, аби він діяв певним, чітко визначеним конституційною нормою чином (або утримувався від вчинення відповідних дій) для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян; недотримання ж цих вимог тягне за собою юридичну відповідальність [9, с. 141]. Юридичні обов'язки громадян в екологічній сфері закріплені в Конституції України (ст. 66) «не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» [8].

До наступної групи належить низка обов'язків, що містяться в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 12):

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших нормативів та лімітів використання природних ресурсів;
- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;
- компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище тощо;
- поширюється за рахунок їх закріплення, зокрема в підзаконних нормативних актах [13, с. 82].

Науковиця С. Греца визначає, що на відміну від України, в Італії створено таку систему охорони навколишнього середовища, яка сприяє запобіганню шкоди довкіллю на основі принципів обережності та попередження (ст. 301 Екологічного кодексу Італії). Італійський Екологічний кодекс (Кодекс навколишнього середовища), складається з окремих розділів, зокрема: Частина 1: Загальні положення і загальні принципи (ст. 1-3-е). Частина 2: Процедури стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на навко-

лише середовище та комплексного екологічного дозволу (ст. 4–52). Частина 3: Правила охорони ґрунтів і боротьба з опустелюванням, охорона вод від забруднення і управління водними ресурсами (ст. 53–176). Частина 4: Правила поведінки з відходами та рекультивація забруднених ділянок (ст. 177–266). Частина 5: Правила з охорони атмосферного повітря і зменшення викидів в атмосферу (ст. 267–297) та частина 5' – положення, що стосуються конкретних об'єктів (ст. 298). Частина 6: Правила компенсації претензій стосовно шкоди, завданої навколишньому середовищу (стаття 298'–318). Частина 6': Дисципліни санкціонування адміністративних і кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього середовища (стаття 318'–318-г) [12, с. 551]. Попередження настання шкоди та забезпечення виконання обов'язків громадян щодо не заподіяння шкоди природі є ключовим. Як тільки шкода настає, система діє через санкції, відновлювальні та компенсаційні інструменти. Бачиться, що в законодавстві України також потребують закріплення принцип обережності та принцип попередження запобігання шкоди довкіллю.

У конституції Іспанії бачимо схожість із законодавством України в тому, що охорона навколишнього середовища – фундамент правового забезпечення юридичного обов'язку громадян. Так, ст. 45 Конституції Іспанії закріплює, що кожна особа має право користуватися навколишнім середовищем для розвитку своєї особистості, і вона зобов'язана охороняти це середовище. Органи публічної влади здійснюють контроль за раціональним використанням усіх природних ресурсів з метою захисту та покращення якості життя, охорони та відновлення навколишнього середовища, спираючись на необхідну колективну солідарність. У випадку якщо особи, винні у порушенні раціонального використання природних ресурсів, то вони відповідно до законодавства підлягають кримінальній або адміністративній відповідальності та зобов'язані відшкодувати заподіяну шкоду. Також закон може встановлювати обов'язки громадян на випадки серйозної небезпеки, катастрофи чи громадського лиха (ст. 30) [7].

Аналогічні норми містяться і у Конституції Польської Республіки, якою закріплено наступні юридичні обов'язки громадян в екологічній сфері: дбати про стан довкілля (ст. 86); відповідати за заподіяне погіршення довкілля (ст. 86) [3, с. 77]. Одразу розуміємо схожість з українським законодавством.

Схожі норми і у конституції Польської Республіки, де містяться наступні юридичні обов'язки громадян в екологічній сфері, а саме: дбати про стан довкілля (ст. 86); відповідати за заподіяне

погіршення довкілля (ст. 86) [3, с. 77]. Одразу розуміємо схожість з українським законодавством.

Така ситуація притаманна багатьом зарубіжним державам, які серед найважливіших конституційних принципів охорони навколишнього природного середовища, закріплюють у конституціях:

- функції держави з охорони природи, раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища (наприклад, ст. 15 Конституції Німеччини, ст. 31 Конституції Болгарії);

- принцип плановості у розвитку народного господарства і природокористування, куди включаються: народногосподарське планування, облік потреб у сировині та ресурсах, їх плановий розподіл, раціональне використання тощо (наприклад, ст. 7 Конституції Угорщини, ст. 193 Конституції Югославії);

- формулювання юридичних обов'язків у екологічній сфері юридичних та фізичних осіб (наприклад, ст.ст. 87 і 192 Конституції Югославії, ст. 34. Конституції Німеччини);

- закріплення ролі громадських організацій і рухів на захист природи (наприклад, ст. 29 Конституції Німеччини, ст.27 Конституції Румунії);

- закріплення єдності принципів зовнішньої і внутрішньої політики країн з природоохоронними завданнями держави і суспільства (ст. 20 Конституції Угорщини).

Таким чином, конституції різних країн закріплюють цілу низку принципів управління і регулювання, які є основами охорони навколишнього природного середовища. Науковця О. Беспалова зазначає, що більша частина структури та змісту екологічного законодавства країн Європейського Союзу схожа з українською, як в плані спеціалізації законів, так і державними структурами, які забезпечують виконання нормативно-правових актів [1, с. 147]. Відомо, що основним лейтмотивом екологічних політик країн Європейського Союзу є озеленення економіки та масштабне використання відновлювальних джерел енергії.

Однією з найбільш важливих категорій юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері є поняття «екологічних обов'язків громадян». Це комплексна правова категорія, яка охоплює всю систему екологічних обов'язків, захищених Конституцією України.

Висновки. Юридичні обов'язки громадян України в екологічній сфері – це система юридично закріплених за громадянами повноважень і зобов'язань. Важливого значення набуває проблема чіткого визначення в законодавстві юридичних обов'язків громадян в екологічній сфері в умовах інтенсивного використання природних ресурсів та їх відновленні; юридичний обов'язок в екологічній сфері являє собою встановлену

в законодавстві або договорі міру належної, суспільно необхідної поведінки, яка спирається на можливість державного примусу. У ній виражаються як особисті, так і суспільні екологічні інтереси та є одним із способів забезпечення екологічних прав, умовою їх реальності й ефективності; в екологічних правовідносинах – це є не сама поведінка суб'єктів, а надання можливості або необхідності певної поведінки в межах норм екологічного права. Більша частина структури та змісту екологічного законодавства України схожа з екологічним законодавством країн Європейського Союзу.

Література

1. Беспалова О.В. Екологічна політика країн ЄС щодо регулювання суспільних відносин у сфері підтримання екологічної безпеки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 30, 2020. С. 147-155
2. Гетьман А.П. Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. Х.: Право, 2013. 432 с.
3. Греца С.М. Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС : монографія. Ужгород: РІК-У, 2021. 428 с.
4. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 222 с.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Київський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: Закон від 04.02.2004 № 1430-IV (1430-15) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text
7. Конституція Іспанії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6321>
8. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
9. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібник. Київ: Атіка, 2000. 320 с.
10. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Канади стосовно канадської програми співробітництва: від 24.10.1994 р. № 124_033 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_033#Text
11. Овсяний К. До і після. Наслідки повномасштабної війни для екології України. Погляд з супутника. 25 лютого 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-ekolohiya-viyna/32284610.html>
12. Панченко О.В., Проскура Т.Б. Кодифікація екологічного законодавства: світовий досвід та українські перспективи. Молодий вчений. 2017. № 3 (43). С. 549–554. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/128.pdf>.
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони довкілля. «Букліб» : 2007–2024. URL: <https://buklib.net/books/29062/>

Анотація

Гаманюк Л. О. Екологічні обов'язки громадян у національному праві та праві держав Європейського Союзу. – Стаття.

Метою цієї статті є теоретичний аналіз юридичного змісту обов'язку громадян в екологічній сфері в українському праві та у праві держав Європейського Союзу.

Метою статті є теоретичний аналіз юридичного змісту обов'язку громадян в екологічній сфері в українському праві та у праві держав Європейського Союзу. Наголошується на актуальності з огляду на повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, а саме: спалені ліси та поля (через російські обстріли пожежі часто спалахували на сільськогосподарських полях по всій території України); забруднені ріки та ґрунт; затоплені міста та села; підірвані дамби. В Україні тільки починають підраховувати шкоду для екології внаслідок повномасштабного російського вторгнення. За даними Державної екологічної інспекції тільки станом на січень 2023 року, за 11 місяців військової агресії російської федерації збитки для екології України складають вже понад 1 трильон 743 мільярди гривень, або понад 47,6 мільярда доларів. І це тільки приблизні розрахунки, поки досі залишається окупованою частина українських територій [11].

У конституціях держав-членів Європейського Союзу, по-різному закріплено зміст юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері. Аналізуються положення конституцій Італії, Іспанії, Польщі, Німеччини, Болгарії, Угорщини, Югославії, Румунії щодо обсягу відображення юридичного обов'язку у вказаній сфері за змістом та суб'єктивним складом, також проводиться порівняльно-правовий аналіз із положеннями Конституції України.

Баланс суспільних та приватних інтересів повинно бути дотримано, адже саме виконання юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері є одним із основних механізмів забезпечення права на життя для мирних людей в умовах збройної агресії ворога проти держави.

Проведено аналіз положень основних державних документів України та держав Європейського Союзу.

Ключові слова: юридичний обов'язок, законодавство, Європейський Союз, екологічна сфера.

Summary

Hamaniuk L. A. Environmental obligations of citizens in national law and the law of the states of the European Union. – Article.

The purpose of the article is a theoretical analysis of the legal content of the duty of citizens in the environmental sphere in Ukrainian law and in the law of the European Union states. The relevance is emphasized in view of the full-scale invasion of the russian federation on the territory of Ukraine, namely: burned forests and fields (due to russian shelling, fires often broke out in agricultural fields throughout the territory of Ukraine); polluted rivers and soil; flooded cities and villages; blown up dams. In Ukraine, they are just beginning to calculate the damage to the environment as a result of the full-scale russian invasion. According to the State Environmental Inspection, only as of January 2023, during the 11 months of military aggression of the russian federation, the damage to Ukraine's ecology has already amounted to more than 1 trillion 743 billion hryvnias, or more than 47.6 billion dollars. And these are only approximate calculations, while a part of Ukrainian territories still remains occupied [11].

In the constitutions of the member states of the European Union, the content of the legal obligation of citizens in the environmental sphere is established in different ways. The provisions of the constitutions of Italy, Spain, Poland, Germany, Bulgaria, Hungary, Yugoslavia, and Romania are analyzed in terms of the extent of the reflection of the legal obligation in the specified field in terms of content and subject composition, and a comparative legal analysis with the provisions of the Constitution of Ukraine is also carried out.

The balance of public and private interests must be observed, because the fulfillment of the legal duty of citizens in the environmental sphere is one of the main mechanisms for ensuring the right to life for peaceful people in the conditions of armed aggression of the enemy against the state.

The analysis of the provisions of the main state documents of Ukraine and the states of the European Union was carried out.

Key words: legal obligation, legislation, European Union, ecological sphere.